

УДК 330.101

О.В. КУДИРКО, асистент
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Досліджено різні визначення категорій «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал» з позицій відмінних авторських концепцій та обґрунтовано необхідність їх аналізу, зважаючи на відсутність єдиної думки у цьому питанні. Основні підходи щодо конструювання визначень було об'єднано в групи за ознакою зіставності та взаємозамінності досліджуваних категорій. Відповідно до цього сформовано загальний підхід до визначення економічної сутності нематеріальних активів та їх відособлення від юридичного та бухгалтерського трактування, також удосконалено ідентифікацію нематеріальних активів.

Ключові слова: нематеріальні активи, інтелектуальний капітал, інформаційні ресурси, економіка знань.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Провідною тенденцією сучасної економіки є посилення ваги інформації та розвитку знань як визначального фактора створення вартості. Відкрита глобальна економіка, де одним із основних факторів конкурентоспроможності є диференціація, потребує актуальної інформації, інтелектуальних навичок та впровадження інноваційних технологій на всіх рівнях. Логічним наслідком вищезгаданих викликів стало стрімке поширення інформаційних ресурсів та законодавчий розвиток нематеріальної складової практично в усіх сферах економіки.

Зростаюча значущість нематеріальних активів як складової цінності підприємства призвела до перегляду оцінки діяльності підприємств та подання звітностей. Поряд із питанням оцінки вартості невідчутних ресурсів важливим аспектом постає визначення та зіставлення основних категорій, що стосуються невідчутної сфери діяльності підприємства, а саме нематеріальних активів та інтелектуального капіталу. Актуальність дослідження полягає у формулюванні загального підходу до визначення економічної сутності нематеріальних активів у зіставленні із катего-

рією «інтелектуальний капітал» та їх відособленні від юридичного та бухгалтерського трактування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій останніх років. Важливість подальших досліджень місця і ролі інтелектуального капіталу і нематеріальних активів у економічній діяльності сучасних підприємств сумнівів не викликає, однак труднощі виникають через відмінності у трактуванні цих, безумовно, близьких понять. Ці відмінності об'єктивні: вони обумовлені багатозначністю самих термінів, а також їх універсальністю [7]. З огляду на таке, зараз наукові погляди можна умовно поділити на дві групи. Перша група науковців вважають, що інтелектуальний капітал та нематеріальні активи є взаємозамінними поняттями, а друга група дотримуються думки, що ці поняття необхідно поділяти між собою [10]. З одного боку, інтелектуальний капітал ототожнюється з нематеріальними активами (Е. Брукінг, Б. Лев), діловою репутацією (або гудвіл) (Л. Джоя, К. А. Багріновский, З. Гріліхес). З іншого боку, поняття «інтелектуальний капітал» більш широке і включає нематеріальні активи (В.В. Леонт'єв, Л. Едвінсон, ОЕСР, А.Н. Козирев, В.Л. Макаров)

або розглядається як новий актив, що не включає ні інтелектуальну власність, ні гудвіл (Р. Рослендер, Р. Фінчем) [9]. Таким чином, можна зробити висновок, що розуміння вищезазначених категорій є досить розмитим. Різні автори формулюють їх залежно від певної наукової спеціалізації, особистого бачення проблеми тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні є чимало праць, у яких проводяться відмінності між поняттями «інтелектуальний капітал» та «нематеріальні активи». Так, зокрема, в *Stahle, Gronroos* поняття «інтелектуальний капітал» поділяється на потенційний і реалізований, тобто приводить до збільшення доданої економічної вартості. При цьому підкреслюється, що нематеріальні активи є лише складовою частиною потенційного інтелектуального капіталу. У *Starovic, Marr* описано поширений підхід, відповідно до якого інтелектуальний капітал (або нематеріальності) є більш широким поняттям, ніж нематеріальні активи. У цьому сенсі нематеріальні активи є тільки тією частиною інтелектуального капіталу, яка визнається як активи в бухгалтерському обліку та звітності організації [3, с. 8]. Як бачимо, у літературних джерелах досить часто спостерігається або повне ототожнення, або різке розмежування категорій «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал», що, у свою чергу, призводить до нерозуміння, спотворення самої сутності зазначених понять, розмивання їх спільних та відмінних ознак. Негативним наслідком цього є проблеми у практичній діяльності при аналізі результатів функціонування підприємств.

Постановка завдання. З огляду на зазначені вище проблеми, вважаємо за доцільне провести аналіз категорій «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал» для визначення їх зіставності та удосконалити механізм ідентифікації нематеріальних активів у межах існуючих визначень, що описують невідчутні ресурси підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наявній літературі та норма-

тивних актах сутність нематеріальних активів розглядається з різних точок зору. Тому спостерігається велика різноманітність підходів до визначення як розуміння категорії, так і структури нематеріальних активів. Для позначення нематеріальних активів використовуються різні назви, кожна з яких відображає, як прийнято, мету, що ставиться, і прагнення конкретного дослідника відокремити власне бачення поняття від таких, що вже існують. З цієї точки зору постає питання про причини появи нової категорії «інтелектуальний капітал», яка майже повністю збігається за змістом з категорією нематеріальних активів. Як зазначає автор І. Провсіріна, причинами можуть бути такі положення [6].

По-перше, наявні у бухгалтерському обліку та оціночній діяльності терміни «нематеріальні активи», «бренд», «гудвіл», «інтелектуальна власність» не охоплювали всього змісту, який необхідно було вкласти в нове поняття «інтелектуальний капітал».

По-друге, за змістом поняття інтелектуального капіталу можна було описати вже існуючими термінами, але нова назва була необхідною, щоб вказати на відмінну сферу застосування досліджуваних явищ. Мова йде про використання нематеріальних активів як об'єкта управління з боку менеджерів, і основна мета цієї діяльності – зростання акціонерної вартості за рахунок залучення раніше не використовуваних резервів: знань, компетенції, організаційних структур, інформаційних технологій, задоволеності клієнтів та інших.

Ми поділяємо підходи автора стосовно обох тверджень, оскільки, дійсно, категорія «інтелектуальний капітал» має змістові відмінності від терміна «нематеріальний актив», уособлюючи в собі більшою мірою ресурси, пов'язані із співробітниками підприємства та їхніми знаннями.

У сучасному економічному словнику нематеріальні активи визначаються як цінності, що належать підприємствам і організаціям, не є фізичними матеріаль-

ними об'єктами, уособлюють цінність у своїй фізичній суті, але мають вартісну та грошову оцінку завдяки можливості використання та отримання від них доходу [1, с. 87]. Це твердження є досить загальним, але, у свою чергу, простим для розуміння. Разом із тим, на нашу думку, дещо невідзначеними є складові компоненти, які виділяються у межах нематеріальних активів та могли б дати глибше розуміння сутності описаного поняття.

З економічної точки зору одне з найкоротших визначень нематеріального активу наведено Барухом Левом: «...нематеріальний актив забезпечує майбутні вигоди, не маючи матеріального чи фінансового (як акція чи облигація) втілення» [8, с. 194]. На думку Б. Лева, терміни «нематеріальні активи», «запаси знань» та «інтелектуальний капітал» є взаємозамінними в силу того, що всі три терміни «...широко вживаються: нематеріальні активи в літературі з бухгалтерського обліку, запаси знань – економістами, інтелектуальний капітал – у менеджменті та юридичній літературі; а в цілому всі вони зводяться до одного: до невтіненого матеріально забезпечення майбутніх вигод» [3, с. 7].

Фахівець з питань інтелектуального капіталу Є. Брукінг розглядає підприємство як суму матеріальних активів та інтелектуального капіталу, причому під інтелектуальним капіталом він розуміє: ринкові активи, інтелектуальну власність, людські активи, інфраструктурні активи або технології. Стосовно думки автора щодо зіставності категорій, показовим є його визначення: «інтелектуальний капітал – це термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія тепер не може існувати» [4, с. 55]. Отже, бачимо повну взаємозамінність категорій, автор не розмежує ці поняття, більш того, повністю відносить нематеріальні активи до інтелектуального капіталу.

Аналогічно з попередніми дослідниками такої ж точки зору дотримується і Л. Едвінсон, який стоїть на засадах тождественності категорій, але відмінність його поглядів полягає у визнанні інтелектуального капіталу більш широким поняттям,

аніж нематеріальні активи. Автор стверджує, що капітал компанії складається з двох компонентів: капіталу фінансового та капіталу інтелектуального. Фінансовий капітал адекватно відображається в річному звіті, який є також його документальним підтвердженням, натомість інтелектуальний капітал, навпаки, нерідко сформований «прихованими цінностями», і тому його так важко підрахувати.

Протилежної точки зору дотримуються американські автори Д. Нортон та Р. Каплан, які визначають нематеріальні активи як основне джерело створення вартості підприємства та поділяють їх на три складові: 1) людський капітал (уміння, талант, знання); 2) інформаційний капітал (бази даних, інформаційні системи, мережі та технології); 3) організаційний капітал (культура, лідерство, відповідний персонал, робота в команді, управління знаннями) [1]. Автори окремо розглядають нематеріальні активи, натомість варто відзначити, що їх концепція займає проміжне становище, оскільки у створеній ними системі збалансованих показників не остання роль відводиться і фінансовим показникам компанії.

Наші дослідження виявили досить різноманітні погляди щодо визначення категорії «інтелектуальний капітал». Незважаючи на те, що термін «інтелектуальний капітал» досить широко використовується, в літературі, зустрічаються визначення авторів, які доволі різняться змістом та складовими елементами.

Поняття «капітал» як економічна категорія трактується по-різному. З одного боку, це потенціал (накопичене багатство), з іншого – система економічних відносин між зацікавленими сторонами. Дослідники виділяють такі чотири форми категорії «капітал»: промисловий, фінансовий, промислово-фінансовий та інтелектуальний капітал. У цьому аспекті деякі автори розглядають інтелектуальний капітал як еволюційну форму розвитку категорії «капітал» [9].

Один із творців теорії інтелектуального капіталу Т. Стюарт у своїх працях схильний до інтелектуального генезису.

Автор зазначає, що інтелектуальний капітал – це знання, втілені в більш відчутну, ніж думка, форму. Аналогічного підходу дотримується К. Багріновський: «Визначення інтелектуального капіталу носить досить загальний характер і зазвичай має на увазі суму тих знань усіх працівників компанії, яка забезпечує її конкурентоспроможність» [6].

Грунтовним є дослідження сутності інтелектуального капіталу вітчизняного автора О. Бутнік-Сіверського, у праці якого «інтелектуальний капітал – це один із різновидів капіталу, який має відповідні ознаки капіталу і відтворює, одночасно, властиву лише йому (інтелектуальному капіталу) специфіку і особливості. Як економічна категорія інтелектуальний капітал розглядається з позиції авансованої інтелектуальної власності, що під час свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості [2].

Даючи методологічний аналіз категорії «інтелектуальний капітал» С.В. Комаров, А.Н. Мухаметшин наводять приклад позиції фахівців Організації Еко-

номічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), які зазначають, що «...інтелектуальний капітал – це економічна цінність двох категорій невлімового майна компанії: організаційний (структурний) капітал і людський капітал» [5, с. 54]. Це визначення показує, що автори схильні не виділяти в окрему групу нематеріальні активи і водночас підкреслюють вагу саме інтелектуального капіталу, виділяючи його окремо поряд із структурним.

На основі проведеного дослідження та аналізу визначень представників різних напрямів, варто провести зіставлення категорій «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал» (табл. 1).

Висновки з проведеного дослідження. З огляду на проведене дослідження, можна зробити висновок, що на сьогодні в економічній літературі склалися два основні напрями стосовно співвідношень категорій «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал».

Автори першої групи, серед яких Р. Рослендер, Р. Фінчем, Т. Стюарт, А. Козирьов та ін. наголошують на від-

Таблиця 1

Аналіз зіставлення категорій «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал»

Ототожнення понять «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал»	Відмінності категорій «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал»
<i>Л. Джойя, К. Багріновський</i>	<i>Р. Рослендер, Р. Фінчем</i>
Інтелектуальний капітал прирівнюється до нематеріальних активів, але досліджується менеджерами, а не бухгалтерами	Автори наголошують, що інтелектуальний капітал є принципово новим активом, який не можна ототожнювати із нематеріальними активами
<i>Р. Петті, Дж. Гупрі</i>	<i>А. Козирьов, В. Макаров</i>
Вважають, що інтелектуальний капітал є складовою частиною нематеріальних активів. Вони зазначають, що є речі нематеріальної природи, які не належать до інтелектуального капіталу	Визначають категорію «інтелектуальний капітал» ширшою, ніж «нематеріальні активи». Нематеріальні активи автори відносять лише до категорії бухгалтерського сенсу
<i>Л. Едвінсон, Е. Брукінг</i>	<i>Т. Стюарт</i>
У розумінні авторів категорії нематеріальних активів та інтелектуального капіталу збігаються та визначаються як усе нематеріальне, чим володіє організація	Інтелектуальний капітал ототожнюється із знаннями та компетенціями персоналу, а нематеріальні активи окремо розглядаються в широкому сенсі
<i>К. Прахалад, П. Санчез, Н. Кільчевска, М. Павлов</i>	<i>А. Уайлмен, І. Кадді</i>
Поняття «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал» повністю збігаються, але вони використовуються різними спеціалістами: перше – бухгалтерами, друге – менеджерами	Автори поділяють обидві категорії – інтелектуальні активи відносять до «м'яких», нематеріальні активи до «жорстких». Нематеріальні активи розглядають у вузькому значенні як категорію бухгалтерському сенсі

мінностях категорій та вважають інтелектуальний капітал більш широким поняттям, складовим елементом якого є нематеріальні активи. У свою чергу нематеріальні активи позиціонуються як певний відмінний актив, який не можна прирівнювати до інтелектуального капіталу. Автори такого підходу включають до інтелектуального капіталу тільки знання співробітників компанії, їхні компетенції та досвід. Ми вважаємо, що таке трактування досить звужене, оскільки існують інші нематеріальні активи, які не належать до категорії знань, але дають аналогічні результати. Наприклад, такі, що створюються синергетичними ефектами від вдалих управлінських рішень, які не можна віднести тільки на рахунок результатів розумової діяльності.

Інша група авторів, серед них Л. Едвінсон, Е. Брукінг, П. Санчез та ін., які ототожнюють категорії «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал», наголошують на принциповому збігу термінів, прирівнюють терміни, а отже, відносять до інтелектуального капіталу все невідчутне. Такий підхід характерний для дослідників інтелектуального капіталу, які аналізують їх з бухгалтерської та юридичної точки зору.

Як зазначає автор І. Просвіріна, нематеріальні активи створюються не тільки інтелектуальними (розумовими) зусиллями, тому їх усі не можна називати інтелектуальним капіталом [6]. Ми погоджуємось із автором, яка стверджує, що розширення поняття інтелектуального капіталу до рівня всієї сукупності невідчутних активів невиправдане, тому що, поперше, саме поняття інтелектуального капіталу стає непотрібним, якщо є більш звичний термін, по-друге, розмивається така важлива характеристика інтелектуального капіталу, як його керованість відомими в менеджменті методами. Серед невідчутних активів є такі, які є слабо або взагалі не є керованими (в першу чергу, це ті, які є результатом дії зовнішніх факторів).

На нашу думку, ототожнення двох понять та визнання категорії «інтелекту-

альний капітал» як першочергової є недоцільним та невиправданим. «Нематеріальні активи» є більш широким поняттям, якому притаманні всі аспекти невідчутних активів, воно включає у себе інтелектуальні складові. Ми схильні вважати, що під інтелектуальним капіталом слід розуміти переважно розумові та пов'язані з персоналом складові. Слід відзначити, що за умови погодження з підходом щодо відмінностей досліджених категорій, перспективними є подальші розробки стосовно розвитку теоретичних та практичних складових інтелектуального капіталу та нематеріальних активів як окремих груп невідчутних активів підприємства.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з доопрацюванням та удосконаленням методики ідентифікації нематеріальних активів у взаємозалежності з іншими категоріями, що стосуються невідчутних активів.

Список використаних джерел

1. Боярко І.М. Роль нематеріальних активів у створенні цінності компанії / І.М. Боярко, Я.В. Самусевич // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3 (117). – С. 86–94.
2. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / О. Бутнік-Сіверський. – Режим доступу: – <http://www.ndiiv.org.ua>
3. Волков Д.Л. Оценивание интеллектуального капитала российских компаний. Научные доклады / Д.Л. Волков, Т.А. Гаранина. – Санкт-Петербург, 2006. – № 22 (R). – СПб.: НИИ менеджмента СПбГУ, 2006. – С. 30.
4. Киричок О.В. Нематеріальні активи як чинник підвищення інвестиційної привабливості та вартості підприємств [Електронний ресурс] / О.В. Киричок // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2010_5/54.pdf
5. Комаров С.В. Методологический анализ категории «нематеріальний капитал» / С.В. Комаров, А.Н. Мухаметшин. – Вестник ПНИПУ. Социально-

экономические науки. – 2012. – № 13 (37). – С. 45–64.

6. Просвирина И.И. Интеллектуальный капитал: новый взгляд на нематериальные активы [Электронный ресурс] / И.И. Просвирина // Финансовый менеджмент. – 2004. – № 4. – Режим доступа: <http://www.finman.ru/articles/2004/4/2309.html>

7. Смирнова В.А. Нематериальные активы как важнейший резерв роста капитализации компаний (на примере рыночных активов) / В.А. Смирнова // Аналитический обзор, подготовлен В.А. Смирновой. – М., 2006 г. – С. 13.

8. Тесленко Т.І. Класифікація та оцінка нематеріальних активів / Т.І. Тесленко // Сталій розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – С. 193–197.

9. Трофимова Н.А. Нематериальные активы как часть интеллектуального капитала / Н.А. Трофимова // Финансовый менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 34–39.

10. Шульга С.А. Управление интеллектуальным капиталом [Электронный ресурс] / С.А. Шульга. – Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/7105-2013-03-31-15-55-23>

В статье исследованы различные определения категорий «нематериальные активы» и «интеллектуальный капитал» с позиций авторских концепций и обоснована необходимость их анализа ввиду отсутствия единого мнения по данному вопросу. Основные подходы к конструированию определений были объединены в группы по признаку сопоставимости и взаимозаменяемости исследуемых категорий. Согласно этому сформирован общий подход к определению экономической сущности нематериальных активов и их обособление от юридического и бухгалтерского толкования, а также усовершенствована идентификация нематериальных активов.

Ключевые слова: нематериальные активы, интеллектуальный капитал, информационные ресурсы, экономика знаний.

The article examines various definitions of categories of «intangible assets» and «intellectual capital» from the standpoint of different concepts of copyright and the necessity of analysis given the lack of consensus on this issue. The basic approaches to constructing definitions were combined into groups on the basis of comparability and interchangeability studied categories. Accordingly, a general approach to determining the economic substance of intangible assets and their separation from legal and accounting treatment is formed and identification of intangible assets is improved.

Key words: intangible assets, intellectual capital, information resources, knowledge economy.

Одержано 3.09.2013.